

۱۴۰۱ ۱۱

دانشگاه فردوسی (مشهد)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات عرب

و فوج

اسلوب تشبیه و ظرائف و لطائف آن در قرآن کریم

استاد راهنمای

استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد نافعی

استاد مشاور

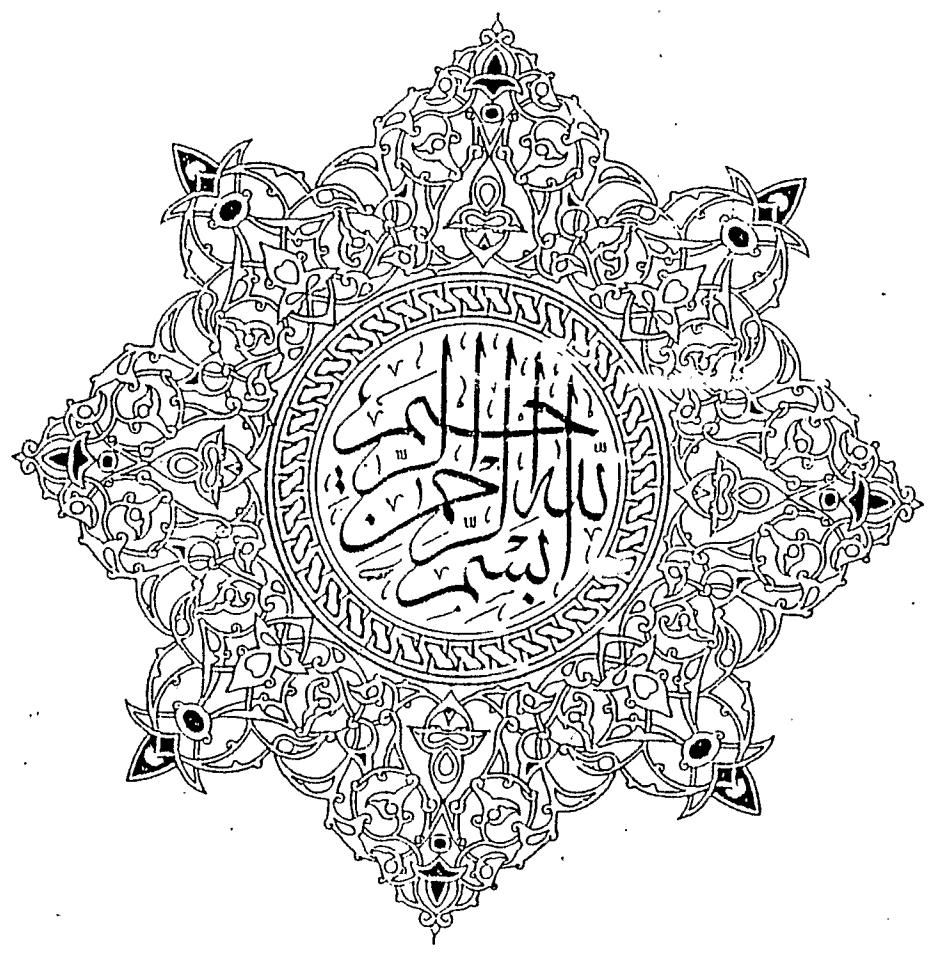
استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد نجفی مقدم

کارشناس

سید محمد تقی وزیری فرد

تابستان ۱۳۷۴

2507/2

آشناه

تفنیدم به شهادتی خسزبرزی که

با فناکاری و بیتل جان وسائل

امنت و آسایش مارفراهم

گردید تا در سایه آن با معارف قرآن

آشنا شویم

فهرست مطالع

صفحة	عنوان	پيشگفتار
		قـدـمـه
(و)		
١	فصل اول : تشبيه غير تمثيلي	
١	باب اول : تشبيه محسوس به محسوس	
١	"ف : تشبيه بليغ	
١	١- بقره ١٨ "صم..... لايرجعون"	
٣	٢- بقره ٢٢ "الذى جعل وانتم تعلمون"	
٥	٣- بقره ١٨٧ "...هنلباس لكم وانتم لباس لهن"	
٧	٤- بقره ١٨٧ "...وكلوا واشربوا من الفجر"	
٨	٥- بقره ٢٢٣ "نساوكم حرث لكم"	
٩	٦- آل عمران ١٣٣ "سارعوا للمتقين"	
١٥	٧- آل عمران ١٨٥ "كل نفس متاع الغرور"	
١١	٨- كهف ٤٩ "وقل الحق سرادقها "	
١٢	٩- كهف ٥١ "ما اشهدتم عصدا"	
١٣	١٥- انباء ١٥ "فما زالت حسيدا خامدين"	
١٥	١١- حج ٢ "يوم ترونها شديد"	
١٦	١٢- فرقان ٢٣ "وقدمنا هباء منشروا"	
١٨	١٣- نمل ٨٨ "وترى الجبال تفعلون"	

صفحة			عنوان
١٩		٦ "النبي معروفا"	١٤- احزاب
٢٠		٢٥ "ويقول الذين فاولى لهم "	١٥- محمد
٢٢		٥٥ "فشاربون شرب الهميم "	١٦- واقعه
٢٣		١٥ "ويطاف عليهم قواريرا"	١٧- انسان
٢٤		٦ "الم نجعل الأرض مهادا"	١٨- نباء
٢٥		١٥ "وجعلنا الليل لباسا"	١٩- نباء
٢٧		٢٥ "وسيرت الجبال سرابة"	٢٠- نباء

جدول سمبolia در تشبيهات محسوس به محسوس بليغ

جدول أغراض تشبيه در تشبيهات محسوس به محسوس بليغ

جدول شکلهاي تشبيه در تشبيهات محسوس به محسوس بليغ

ب : تشبيه مفرسل مجلمل

اول : تشبيهاتي که اداد آنها "كاف" است

٣٣		٧٣ "فقلنا تعقلون"	١- بقره
٣٤		٧٤ "ثم قست الماء"	٢-
٣٥		١٥٨ "ام تريدون سواء السبيل"	٣-
٣٦		١١٣ "قالت اليهود يختلفون"	٤-
٣٧		١٤٦ "الذين اتيناهم يعلمون"	٥-
٤١		١٦٥ "ومن الناس جمیعا..."	٦-
٤٢		١٦٦ و١٦٧ "اذ تبراً بخارجین من النار"	٧-

عنوان

صفحة

٤٥	يَا اِيَّاهَا الَّذِينَ آمَنُوا..... تَتَقَوَّنُ " ا٨٣	٨ - بَقْرَه
٤٦	اَشَدُ ذِكْرًا " ٢٠٥	٩ - " " فَإِذَا قُضِيَتْ
٤٧	لِعْلَكُمْ تَعْقِلُونَ" ٢٤٢	١٥ - " " كَذَلِكَ
٤٨	وَالْيَوْمُ الْآخِرُ" ٢٦٤	١١ - " " يَا اِيَّاهَا الَّذِينَ
٤٩	مَا يَشَاءُ " ٤٥	١٢ - آلُ عُمَرَانَ " قَالَ رَبُّ
٥٠	بَادِنَ اللَّهَ " ٤٩	١٣ - " " ... اَنِي قَدْ
٥١	فَيَكُونُ " ٥٩	١٤ - " " اَنْ مُثْلُ عِيسَى
٥٣	عَذَابٌ عَظِيمٌ " ١٥٥	١٥ - " " وَلَا تَكُونُوا
٥٤	وَبَئْسَ الْمُصِيرُ" ١٦٢	١٦ - " " اَفَمَنْ اتَّبَعَ
٥٥	غَرُورًا " ١١٢	١٧ - اَنْعَامَ " وَكَذَلِكَ
٥٧	لِعْلَكُمْ تَذَكَّرُونَ" ٥٧	١٨ - اَعْرَافَ " وَهُوَ الَّذِي
٦٥	وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ" ٦٩	١٩ - تَوْبَةَ " كَالَّذِينَ
٦٢	وَلَا تَكُنْ مِنَ الْكَافِرِينَ" ٤٢	٢٠ - هُودَ " وَهِيَ تَجْرِي
٦٥	قَدِيرٌ " ٧٧	٢١ - نَحْلَ " وَلَلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ
٦٦	سَاعَتٍ مَرْتَفِقًا " ٢٩	٢٢ - كَهْفٌ " وَقُلِ الْحَقُّ
٦٨	اَنَا كُنَا فَاعْلَيْنَا " ١٥٤	٢٣ - اَنْبِيَاءَ " يَوْمُ نُطُوْيٍ
٧١	تَعْدُونَ " ٤٧	٢٤ - حَجَّ " وَيَسْتَعْجِلُونَكَ
٧٢	اَضْلَلْ سَبِيلًا " ٤٤	٢٥ - فُرْقَانٌ " اَمْ تَحْسِبُ
٧٤	سَمِيعٌ بَصِيرٌ " ٢٨	٢٦ - لَقَمَانٌ " مَا خَلَقْتُمْ
٧٥	مِنَ الْمَوْتِ " ١٩	٢٧ - اَحْزَابٌ " فَإِذَا جَاءَ
٧٧	رَأْسِيَاتٍ " ١٣	٢٨ - سَبَا " يَعْمَلُونَ
٧٨	الْقَدِيمٌ " ٣٩	٢٩ - يَسٌ " وَالْقَمَرُ
٨٥	" اَنْ شَجَرَهُ الْزَقْوَنُ كَغْلَى الْحَمَى " ٤٣ - ٤٤ - ٤٥ - ٤٦	٣٥ - دَخَانٌ

عنوان

صفحة

٨١	١٢ "والذين كفروا.....كما تأكل الانعام"	٣١ - محمد
٨٣	كالرميم	٣٢ - ذاريات
٨٤	المحتظر"	٣٣ - قمر
٨٦	كالفخار "	٣٤ الرحمن
٨٧	كالصريم "	٣٥ - قلم
٨٨	"وتكون الجبال كالعهن"	٣٦ - معارج
٨٩	صفر "	٣٧ - مرسلات
٩٠	المبعوث "	٣٨ - قارعه
٩٢	" يجعلهم كعصف ماكـول "	٣٩ - فيل

جدول سمبليا

جدول اغراض

١٠٠	تشبيهات مرسل مجمل كه ادات آنها " كان " می باشد	
١٠٠	" من اجل احيا الناس جميعا "	١ - مائدة
١٠١	" فمن في السماء "	٢ - انعام
١٠٢	" تتقون "	٣ - اعراف
١٠٣	" يجادلونك وهم ينظرون"	٤ - انجيل
١٠٤	" والقى لدى المرسلون "	٥ - نمل
١٠٦	" فلما جاءت مسلمين"	٦ - نمل
١٠٧	" كانوا بيضون مكنون "	٧ - صافات

صفحة	عنوان				
١٥٩	ولى حميم"	" ولا تستوى	٢٤	٨	<u>فصلت</u>
١١١	لؤلؤ مكنون "	ويطوف	٢٤	٩	ـ طور
١١٢	جراد منتشر"	" خشعاً	٧	١٠	ـ قمر
١١٤	منقعر"	"تنزع	٢٥	١١	ـ قمر
١١٥	مرصوص "	"ان الله	٤	١٢	ـ صف
١١٧	صيحه عليهم"	" اذا	٤	١٣	ـ منافقين
١١٩	جدول سمبليها				
١٢٠	جدول اغراض				
١٢١	تشبيهات مرسل مجمل که ادات آنها " مثل " است .				
١٢١	" فان آمنوا العليم "	١٣٧	١ - بقره	ـ	
١٢٤	عزيز حکیم "	" والمطلقات	٢٢٨	٢	ـ "
١٢٥	حرّم الربا	" الذين يأكلون	٢٧٥	٣	ـ "
١٢٦	جميعا"	" وقد نزل	١٤٥	٤	ـ نساء
١٢٨	احداً "	" قل انما	١١٥	٥	ـ كهف
١٣١	جدول سمبليها				
١٣٢	جدول اغراض				
١٣٣	تشبيهات مرسل مجمل که ادات آنها فعل است				
١٣٣	" وتحسبهم ايقاذا رعبا "	١٨	ـ كهف		

باب دوم : تشبيه معقول به محسوس

١٣٥	٤٥/٣٩ "والذين كفرو..... فما له من نور"	١- نور
١٤٠	المكتون "	٢- واقعه
١٤١	المرجان "	٣- الرحمن

١٤٤ جدول سمبليها

١٤٤ جدول اغراض

باب سوم : تشبيه محسوس به معقول

١٤٥	يعملون "	١- آل عمران ١٦٢ و ١٦٣ "افمن اتبع
١٤٦	ملك كريم "	٢- يوسف ٣١ "فلما سمعت
١٤٧	الشياطين "	٣- صفات ٦٢ و ٦٣ و ٦٤ "اذلك خير

١٥١ جدول سمبليها

١٥١ جدول اغراض

فصل دوم : تشبيه تمثيلي

١٥٣	الف تشبيهاتي كه ادات آنها "كاف " است .		
١٥٣	لابصرون "	١- بقره ١٧ "مثلهم	
١٥٦	على كل شى قدير "	٢- بقره ١٩ و ٢٥ "اوكصيب	
١٥٧	لا يعقلون "	٣- بقره ١٢١ "مثل الذين كفروا	
١٦٢	واسع عليم "	٤- بقره ٢٦١ "مثل الذين ينفقون	
١٦٣	ال القوم الكافرين "	٥- بقره ٢٦٤ "يا ايها الذين آمنوا	

			<u>ع بقره</u>	
١٦٥	" ومثل الذين بصير"	٢٦٥		
١٦٧	يظلمون"	١١٧	-آل عمران	٢
١٦٩	العالمين "	٧١	ـ انعام	٨
١٧١	يتذكرون"	١٧٥ و ٤٢٦	ـ اعراف	٩
١٧٣	كان لم تغرن بالامس "	٤٤	-يونس	١٥
١٧٥	ا فلا تذكرون"	٤٤	-هود	١١
١٧٧	ضلال "	١٤	-رعد	١٢
١٧٨	البعيد"	١٨	-ابراهيم	١٣
١٨٠	لعلهم يتذكرون "	٤٤ و ٢٥	ـ ابراهيم	١٤
١٨١	ما لها من قرار"	٢٦	-ابراهيم	١٥
١٨٣	تختلفون "	٩٢	-نحل	١٦
١٨٥	مقتندرا "	٤٥	-كهف	١٧
١٨٧	مكان سحيق "	٣١	-حج	١٨
١٩٠	نور على نور "	٣٥	-نور	١٩
١٩٢	لوكانوا يعلمون"	٤١	-عنكبوت	٤٥
١٩٤	الكافر"	٢٩	-فتح	٢١
١٩٦	عذاب سديد "	٢٥	-حديد	٢٢
١٩٧	العالمين "	١٦	-حشر	٢٣
١٩٩	القوم الظالمين"	٥	-جمعة	٢٤
٢٠١			سمبلهاى مشبه به	
٢٠٥			جدول اغراض	

٤٥٦ تشبيهات تمثيلي که اادات آنها "کان" است .

٤٥٦ ۱- مدثّر ۴۹-۵۰-۵۱ فماليم قسورة "

٤٥٩ سمبليا يي که برای زنان " مشبه بله قرار گرفته است .

٤٥٩ سمبليا يي که برای اعمال کافران"مشبه به " قرار گرفته است.

٤١٠ بعضی از آيات که مسائل اقتصادي در آنها " مشبه به " قرارگرفته است .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَوةُ اللَّهِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

پیشگفتار

سپاس و ستایش مخصوص خداوندی است که قرآن ، این کتاب هدایتگر و انسان ساز

را بر بندۀ ورسوی مکرم خود حضرت محمد صلی علیه وآل‌ه نازل فرمود تا حق از باطل

جدا گشته ، مردم در پرتو روشنی آن هدایت ، تشنگان حقیقت از این چشمۀ زلال آشامیده

به سعادت دنیا و آخرت نائل شوند.

بعد از سپاس از درگاه ایزد منان ، لازم می دانم از استاد بزرگوار و عزیز جناب

آقای دکتر محمد فاضلی که وقت گرانمایه خود را برای راهنمایی بندۀ و

مطالعه شوشه‌ها پیمود آوری اشتباهات آن صرف کردند و در محل کار و منزل خود باسعة صدر

و گشاده رویی از هیچ گونه کمک و مساعدتی دریغ نکردند صمیمانه تشکر و قدردانی کنم.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد علسوی مقدم به عنوان استاد

مشاور که بندۀ را مورد تقدّم و مرحمت خود قرار دادند ، سپاسگزارم . از آن استاد محترم

که بلا راهنمایی اینجانب و از جمله در اختیار قراردادن کتاب ارزنه " الجمان فی

تشبیهات القرآن " درانجام این تحقیق یاری ام کردند ، تشکر و قدر دانی می کنم.

وظیفه خود می دانم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر اسداللهی که با
کمال محبت ، کتابخانه شخصی خود را در اختیار اینجانب قرار دادند سپاسگزاری و تشکر
کنم .
از خداوند بقای عمر و سلامتی همه این بزرگواران وکلیه کسانی که از محضرشان
کسب فیض کرده ام را آرزو مندم .

آشنایی با قرآن و فهم معانی آن آرزوی همیشگی من بود . با این انگیزه زبان و
ادبیات عرب را برگزیدم . در هنگام انتخاب عنوان پایان نامه تصمیم گرفتم با انتخاب
موضوعی قرآنی وقت را غنیمت شمرد از محضر استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد
فاضلی کسب فیض بیشتری کنم .
از آنجا که تشبیهات قرآنی در یک کتاب مستقل و به صورتی که قابل استفاده
برای دانشجویان علوم بلاغی ، باشد گردآوری نشده بود ، با راهنمایی استاد
" اسلوب تشبیه و ظرائف ولطایف آن در قرآن کریم " را ، اولین موضوع انتخابی قرار
دادم که خوشبختانه با آن موافق گردید .

بعد از ورود در این میدان با راهنمایی استاد راهنما کتابهای زیادی را مورد
بررسی قرار دادم . به پیشنهاد استاد هرکتابی را که احتمال می رفت در باره تشبیهات
قرآن مطلبی داشته باشد مطالعه کرم ، تعداد آنها از مرز یکصد کتاب گذشت ، بسیاری
از آنها چیزی در باره تشبیهات قرآن نداشتند و برخی مختصر اشاره ای به بعضی از تشبیهات
گردد بودند . دسترسی به بعضی مأخذ بسیار مشکل و وقت گیر بود .

در هنگام مطالعه ، به اشتباهاتی در کتابهای بلاغی برخورد کردم ، که در ذیل
به بعضی از آنها اشاره می کنم .

۱- ابن اثیر در صفحه ۳۹۰ المثل السائر آیه "وَالَّذِينَ تَبَوَّءُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

"منْ قَبِيلِهِمْ"^۱ را برای یکی از انواع تشبيه مثال زده است . با کمی دقت ، مشاهده
می کنیم که یا در این آیه "فَنِ ایجاز" وجود دارد که تقدیر آن "تَبَوَّءُ الدَّارَ وَالْإِيمَانُ"
الإیمان است و یا اینکه معنای آیه "وَكَسَانِی که در مدینه وایمان مقیم شدند" می باشد .
بنا براین ملاحظه می کنیم که در آیه تشبيه وجود ندارد و فقط در صورت پذیرفتن معنای
اخیر در آن استعاره است .

۲- سخن محبی الدین درویش در کتاب اعراب القرآن درباره وجود تشبيه در بعضی
آیات دقیق نیست که ما در ذیل به برخی آنها اشاره می کنیم .

الف: در جلد ۶ صفحه ۱۲۶ در باره آیه "تَلَكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِتُ مِنْ عِبَادِنِي مَنْ كَانَ تَقِيًّا"^۲
می نویسد : خداوند عطاء بهشت را به میراث تشبيه کرد .

اگر مقصود نویسنده این باشد که تشبيه در این آیه اشیاع شده و به استعاره تبدیل
گشته است ، قابل قبول است ، اما با توجه به اینکه نویسنده در این کتاب ، تشبيه واستعاره
را از یکدیگر تفکیک و به هریک درجای خود اشاره کرده است ، سخن اودر مورد وجود تشبيه

در این آیه ، اشتباه به نظر می رسد .

ب : در جلد اول صفحه ۱۴۹ می نویسد : در آیه " وَأَشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ " تشبیه بلیغ وجود دارد. با تأمل در معنای این آیه که " دَخَلَ فِي قُلُوبِهِمْ حَبُّ الْعِجْلِ " می باشد وبا کمی دقیق ، متوجه می شویم که طرفین تشبیه وجود ندارند ، بنابراین در این آیه استعاره و یا مجاز می باشد .

ج : در جلد دوم صفحه ۴۹۲ در باره آیه " وَآتَيْنَاهُ الْأَنْجِيلَ فِيهِ هَدْيٌ وَنُورٌ " ۲ می گوید : آن تشبیه انجیل به نور و هدایت است ، در حالیکه خداوند در این آیه می فرماید : " ما انجیل با به او دادیم . و در آن هدایت و نور است " . ملاحظه می کنیم که انجیل به چیزی تشبیه نگردیده است بلکه سخن از محتوای آن است . دستورات انجیل به نور تشبیه گردیده ، سپس با حذف مشبه ، تشبیه اشباع شده به استعاره تبدیل گشته است .

در آغاز کار تصور بر این بود که این تحقیق در مدت حداقل یک سال به طور کامل به پایان می رسد ، ولی پس از شروع و با راهنمایی های استاد و پیشنهادهای ایشان برای بررسی تشبیهات قرآن از ابعاد مختلف ، متوجه شدم که تکمیل این رساله نیاز به وقتی بسیار زیادتر دارد . بنابراین اذعان می کنم که بنده نتوانستم این رساله را آن طور که استاد عزیزم آقای دکتر فاضلی مایل بودند به پایان برسانم ، اما ایشان خود شاهد بودند که در حد امکان برای ارائه هرچه بہتر آن ، تلاش کردم . امیدوارم